

ICOANA PE STICLĂ: IDENTITATE TRANSILVĂNEANĂ ÎN CONTEXT EUROPEAN

DR. ROȘCA SIMONA TEODORA

Observații preliminare. Definirea conceptului.

Icoana pe sticlă este, în Transilvania, prin excelență, o icoană țărănească.

“Icoana țărănească e o categorie generică ce ascunde o multitudine de influențe, expresii și stiluri asimilate, trăite și așezate pe suprafața de lemn, sticlă, pânză sau piatră, în diferite zone și diferite momente ale istoriei țaranului (oare când începe istoria țaranului?!...) cu un duh aparte, unic și inconfundabil prin direcțitatea sa.”¹

Din punct de vedere etnografic, icoana pe sticlă, mai precis icoana pictată pe dosul sticlei, este o categorie a artei populare, un “gen al artei populare practicat aproape exclusiv în Transilvania și care trebuie pus în legătură cu unele influențe venite din Europa centrală, pe filiera Bavaria – Austria – Boemia, în cursul sec. XVII și XVIII, precum și cu meșteșugul ceramicii, dar și al sticlei, adus de habani, o sectă religioasă originară din Boemia, venită și stabilită în Transilvania, în părțile Albei mai ales, cam în aceeași epocă”.² Din punct de vedere tematic, icoana pe sticlă asociază uneori reprezentărilor religioase elemente laice legate de viața și preocupările țărănești, precum și unele inspirate din folclorul local. De asemenea, elementele orientale și occidentale se împletesc într-o sinteză originală.³

Icoana pe sticlă trebuie lecturată în spațiul pentru care a fost ea concepută inițial, acesta fiind atât casa tradițională, cât și biserica din sat.

Icoana pe sticlă. O tradiție europeană.

Picturile pe sticlă au ocupat un loc de onoare în casele țăranilor care le considerau intermediari între viața pământească și cea eternă din rai. Picturile pe sticlă înșirate în cameră erau pentru țăranul analfabet o importantă Carte Sfântă.⁴ La loc de cinste erau icoana Maicii

Domnului cu Pruncul, cea a Mântuitorului: Pantocrator sau cu vița, Sfânta Treime, sfinți protectori precum Sfântul Nicolae, ocrotitorul familiei, Sfântul Gheorghe – al pământului, Sfântul Ilie – al recoltei, Sfântul Dumitru – al păstoritului, Sfântul Haralambie, apărător de boală ș.a.; deci aceste icoane nu pot avea o existență autonomă în afara contextului lor. Și fie că este vorba despre țăranii din Transilvania sau despre țăranii din Europa Centrală, din secolul XVIII și până în prima jumătate a sec. XX, icoanele acestea pe sticlă au avut un rol bine definit.

În acest sens, Stanisław Witkiewicz⁵ face o descriere detaliată a casei țărănești din Munții Tatra, referindu-se mai întâi la pictură: „Un perete întreg”, scria el, „este acoperit cu picturi pe sticlă, îngrozitoare, dar originale, în contrast, datorită caracterului întunecat și nesofisticat, cu litografiile germane bătătoare la ochi și de proastă calitate, așezate lângă ele.”

În pictura pe sticlă se foloseau culori pregătite manual, de obicei cu pigmenți și ulei de in. Înainte de începerea picturii, sticla era curățată cu atenție de orice pete de grăsime. Această tehnică asigura o rezistență considerabilă și împiedica exfolierea stratului pictural. Sticla folosită la pictură avea o suprafață dură, unduitoare și plină de balonașe de aer, căci trebuie avut în minte că materialul pictorilor era reprezentat de sticla nefolosită, din cauza faptului că era defectuoasă. Defectele sticlei măreau valoarea picturii, deși fără intenție. Acestea reflectau lumina într-un mod neregulat, ceea ce producea efecte speciale.⁶ În mod

¹ Horia Bernea, *Icoane românești pe lemn*, în revista “Transilvania”, nr.3-4, 1994, p.123.

² Stoica G., Petrescu P., *Dicționar de artă populară*, Editura Enciclopedică, București 1997, p.46.

³ Ibidem, p.46.

⁴ *Glass paintings. 18th-19th cent. (In the Tytus Chalubiński Tatra Museum Collection)*, cap. “The origin of glass paintings and their formal and content analysis”, Zakopane, 1997, p.39.

⁵ Cf. Stanisław Witkiewicz, *On a Mountain Pass*, 1981.

⁶ *Glass paintings. 18th-19th cent...*, p.37-39.

diferit față de icoanele din Europa Centrală, în Transilvania s-au folosit mai ales la Nicula și culori tip tempera obținute din pigmenți naturali. Esențială este și utilizarea foiței de aur sau aurii, respective argintii.

Originea și sursele de inspirație ale icoanei pe sticlă din Transilvania

Primele icoane pe sticlă autohtone, cele de la Nicula, „impresionează nu numai prin conținutul lor, ci și prin calitățile formale și cromatice intrinseci. Particularitățile tranșante ale acestor icoane se exprimă prin stângăcia, simplitatea și primitivismul desenului, printr-o compoziție sintetică, printr-un chenar de factură populară alcătuit din spirale sau cârlige, care se întretaie din loc în loc, dar mai cu seamă prin intensitatea cromatică și sinceritatea sentimentului. Cu toate că sunt juxtapuse culori uneori violente, efectul acestora pare surprinzător și agreabil. Culorile tari, încărcate cu contraste puternice încântă privirea”.⁷ La Nicula s-au întâlnit Orientul și Occidentul; în acest loc devenit simbol s-a născut icoana pe sticlă din Transilvania; au trecut mai bine de două secole și povestea ei încă mai fascinează.

Aceste icoane reflectă un mod de gândire specific țaranului român transilvănean, trăitor într-un spațiu intercultural. Ele sunt și o expresie a interferenței gândirii religioase răsăritene cu iconografia populară apuseană.⁸ De aici, treptat, drumul spre sud al icoanei ardeleni întâlnește mistica răsăriteană, dogmatica și erminia sa. În acest sens, fragilul material al sticlei este adoptat pentru realizări iconografice de mare amploare, precum Judecata de Apoi sau compozițiile cu prăznicare. Sursele de inspirație ale icoanelor pe sticlă transilvănene, chiar pe parcursul dezvoltării acestei arte în Transilvania și în diferite centre din Transilvania, provin atât din aria central-europeană (ipoteză emisă de mai mulți cercetători), cât și din zona culturii iconografice răsăritene, spre exemplu chiar de la Muntele Athos, esențial reper teologic ortodox.

În ce privește originea icoanei pe sticlă la Nicula, în context, se poate vorbi, mai ales, despre o origine simbolică a iconografiei populare transilvănene: icoana minunată a Maicii Domnului de la Nicula. Această icoană, realizare a preotului pictor Luca din Iclod în anul 1681 și donată bisericii române din sat de către Ioan Cupșa, a lăcrimat în anul 1699⁹, evenimentul generând tradiția marilor peleinaje anuale de „Sântămărie”.

Privitor la originea tehnică a icoanelor pe sticlă de la Nicula, Ion Apostol Popescu afirmă că niculenii au luat contact cu arta picturii pe sticlă, așa cum se practica ea în unele zone din Europa Centrală, acasă la ei (cu ocazia pelerinajelor la mănăstire) și că existența picturii pe sticlă la unele popoare apusene va fi constituit un stimulent în apariția și dezvoltarea acestei arte la Nicula, dar numai atât.¹⁰ Cornel Irimie și Marcela Focșa pun în legătură originea icoanei pe sticlă românești cu țări precum Boemia și Austria.¹¹ Soții Juliana și Dumitru Dancu avansează în demonstrarea acestei ipoteze, susținând că tehnica acestei

⁷ Nicolae Sabău, *Biserici de lemn din Podișul Transilvano-Someșan*, în “Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului”, Editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1982, p.199.

⁸ Icoanele pe sticlă transilvănene ale căror modele tematice sunt în mod evident de proveniență apuseană (catolică) ar fi: Ioan Botezătorul și Iisus copii (sau Ioan cu mielul și Iisus cu globul), Inima lui Iisus și Inima Mariei, Încoronarea Fecioarei, Răstignirea lui Iisus în care apare profilată Sfânta Treime dar și Iisus răstignit (fără Sf. Maria și Ioan la picioarele crucii), Sfânta Treime (în varianta Tatăl, Fiul și Porumbelul Sf. Duh), Învierea lui Iisus ieșind din mormânt, Maica Domnului tip Maria Zell, unele variante ale Bunei Vestiri, unele variante ale Sf. Gheorghe sau Prohodului, o variantă barocă a Arhanghelului Mihail; și nu în ultimul rând o oarecare influență asupra reprezentărilor: Iisus cu vița de vie (pornind de la tema “Teascul mistic”) și mai mult o predispoziție estetică pentru tema Maica Domnului Îndurerată ș.a. Aceste modele au pătruns în Transilvania prin intermediul icoanelor central europene, litografiilor catolice și datorită de asemenea unor xilografuri autohtone de Hăjdade – luate ca model pentru icoane pe sticlă.

Reprezentări mai complexe, specifice icoanei pe sticlă, sunt teme precum Maica Domnului cu Proorocii, Maica Domnului cu Apostolii, sau icoane cu scene în miniatură, precum Sf. Nicolae Arhieru (Înconjurat de 12 scene din viața sa), Sf. Gheorghe (Înconjurat de 14 scene din viața și martiriul său) ș.a.; dar și prăznicare cu scene din viața lui Iisus și sfinți (prăznicare simple și “prăznicare duble”) sau cu Patimile lui Iisus. Acest tip de icoane pot avea ca surse de inspirație, în cazul Maicii Domnului cu Proorocii, respectiv cu Apostolii, icoane împărătești ortodoxe din bisericile transilvănene, icoane pe lemn de mari dimensiuni și frecvente în zonă. Pentru icoanele cu Sfântul Nicolae Arhieru (foarte popular în Transilvania) sau Sfântul Gheorghe, pot sta la origine atât modele locale dar mai ales icoane de tradiție bizantină aduse din Țara Românească; de asemenea sunt posibile analogiile compoziționale. În cazul prăznicarelor cu scene din viața lui Hristos, fără a elimina creativitatea personală, sursele de inspirație ar putea fi și icoane de tradiție bizantină, și pictura bisericilor ortodoxe și, nu în ultimul rând, altarele poliptice transilvănene.

⁹ Dumitru Cobzaru, *Nicula. Monografia Mănăstirii “Adormirea Maicii Domnului”*, Nicula, 1998, p. 37–38; o prezentare a icoanei de la Nicula, vezi la: Alexandru Moraru, *Icoana făcătoare de minuni de la Nicula*, în volumul „Cinstirea Sfințelor Icoane în Ortodoxie. Retrospectivă istorică, momente cruciale de stabilire a teologiei icoanei și de criză majoră. 1220 ani de la Sinodul al VII-lea Ecumenic”, Iași, Editura Trinitas, 2008, p.342-354.

¹⁰ Ion Apostol Popescu, *Artă icoanelor pe sticlă de la Nicula*, Editura Tineretului, București, 1969, p. 36.

¹¹ Cornel Irimie, Marcela Focșa, *Icoane pe sticlă*, Editura Meridiane, București, 1968, p.5.

picturi a venit la Nicula dinspre regiunile răsăritene ale Europei Centrale, din Austria (ex. centrul de la Sandl), prin Boemia și Slovacia.¹² În esență, pictura pe sticlă din Transilvania își are începuturile în decursul sec. XVIII și, cu deosebirile specifice, „aparține fenomenului respectiv central-european”. Dar, din punct de vedere tehnic (și artistic), în vreme ce în Europa Centrală creația este industrială, în Transilvania este o creație mai ales individuală, cu specific național și în care totuși un loc important îl ocupă iconografia ortodoxă de tradiție bizantină. O altă distincție care se impune este că, în vreme ce în Europa centrală pictura pe sticlă (de fapt „pe dosul sticlei” – hinterglasmalerei) are atât subiecte religioase cât și laice, în Transilvania este (aproape exclusiv¹³) religioasă.¹⁴

Cât privește influența tradiției bizantine și post-bizantine, aceasta s-a manifestat dinspre icoana rusă prin Moldova, dinspre Muntele Athos și important, dinspre iconografia de tradiție bizantină a Țării Românești.¹⁵ Un exemplu este acela al Judecării de Apoi¹⁶ realizată de către Matei Țimforea după o xilografură atonită. De asemenea, Dancu exemplifică și xilografuri de Hăjdade care au stat la baza unor icoane pe sticlă atât de Nicula cât și aparținând unor alte centre de pictură pe sticlă ale Transilvaniei.

În concluzie, se poate spune despre icoanele pe sticlă că sunt o mărturie de teologie populară. Ele și-au îndeplinit misiunea pentru care au fost create: aceea de a-L aduce pe Dumnezeu și sfinții săi, în special în casele celor săraci, cărora le erau mai ales destinate; și acesta reprezintă, dincolo de caracterul estetic, sociologic, istoric sau de altă natură, cel mai important lucru.

1. Sfântul Mare Mucenic Gheorghe
gravură atonită, 1858

2. Sfântul Gheorghe omorând balaurul
Savu Moga (Arpașu de Sus), 1872

3. Maica Domnului Împărătiță,
Laz (Ilie Poienaru II), ½ XX

4. Maica Domnului cu pruncul,
atelier slovac, sf. XIX¹⁷

¹² Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, București, 1975, p. 13.

¹³ Excepțiile cunoscute sunt extrem de puține, fiind vorba spre exemplu despre Sfântul Teodor cu chipul și costumul lui Mihai Viteazul; probabil Nicula, sec. XIX, Dancu, *Op. cit.*, planșa 34, sau portetul împăratului Frantz Iosef, Nicolae Oancea – Mărginimea Sibiului, sec. XIX; în Dancu, *Op. cit.*, planșa 140.)

¹⁴ Juliana și Dumitru Dancu, *Op. cit.*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 22.

¹⁶ *Ibidem*, pl.97: Judecata de Apoi, 58x63 cm, Matei Țimforea, 1898.

¹⁷ Foto. 1: *Thisauri tou Agiou Orous*, Tesalonic, m 1997, p.219, fig.4.13; 2: Dancu, *Op. cit.*, pl.83; 3: *Ibidem*, pl.121; 4: Irene Pišútová, *L'udové Mal'by na skle I*, Vydavatel'stvo Osveta, Martin, 1969, reprod.228 (645) și p.134.